

Jacques Le Goff

MENTALITETE
Dvoumna zgodovina

“Mentaliteta mi ugaja. Obstajajo take nove besede, ki jih lansiramo”

Marcel Proust

(Iskanje izgubljenega časa. Pri Guermantovih - À la recherche du temps perdu. Le côté de Guermantes, Bibl. de la Pléiade, t. II, str. 236-7).

Danes je za zgodovinarja mentaliteta nekaj še zmeraj novega in že sprijenega. Veliko se govori o zgodovini mentalitet, le malo pa je prepričljivih zgledov. Ker pa gre še zmeraj za pionirsko fronto, za domeno, ki naj bi jo izkrčili, se sprašujemo, ali izraz pokriva neko znanstveno realnost, ali vsebuje konceptualno koherentnost, ali je epistemološko operativen. Kljub temu, da je postal moden, se zdi, da je že prišel iz mode. Naj pomagamo, da obstane ali da izgine?

Zgodovina-križišče

Prva privlačnost zgodovine mentalitet je v prav v njeni nedoločnosti, v poklicanosti označevati ostaline zgodovinske analize, ne ve se česa zgodovine.

Od leta 1095 naprej je posameznike in množice v zahodnem krščanskem svetu zajel nemir in udeležile so se velike pustolovščine križarskega pohoda. Demografski razmah in začetek prenaseljenosti, trgovski pohlep italijanskih mest, politika papeštva, ki si je želela zoper Nevernika obnoviti enotnost razdeljenega krščanstva, vsi ti vzroki ne pojasnjujejo vsega in morebiti niti najpomembnejšega ne. Potrebni so privlačnost zemeljskega Jeruzalema, dvojnika nebeškega Jeruzalema, impulzi podob iz kolektivnega mentalnega, nakopičenih okrog njega. Le kaj je križarski pohod brez določene religiozne mentalitete?¹

Kaj je fevdalnost? Institucije, produkcijski način, družben sistem, tip vojaške organizacije? Georges Duby odgovarja, da je treba iti dlje, “Podaljšati ekonomsko zgodovino z zgodovino mentalitet” Vstaviti v račun; “fevdalno pojmovanje službe”. Fevdalnost? “Fevdalna mentaliteta”².

Od XVI. stoletja naprej se na Zahodu razvija nova družba: kapitalistična družba. Je produkt novega produkcijskega načina, izloček denarne ekonomije, konstrukcija

¹ Glej delo Alphanteryja-Dupronta in članek A. Dupronta v Bibliografiji.

² G. Duby, “La féodalité, une mentalité médiévale”, v *Annales.E.S.C.*, str. 765-771

buržoazije? Nedvomno, je pa tudi rezultat novih drž v odnosu do dela, do denarja - rezultat mentalitete, ki jo po Maxu Webru povezujemo s protestantsko etiko³.

Mentaliteta potemtakem pokriva neki presežek zgodovine, meri na to, da bi zadovoljila radovednost zgodovinarjev, ki so se odločili iti dlje. Predvsem pa srečanje z drugimi humanističnimi vedami.

Marc Bloch je, ko si je prizadeval, da bi orisal "religiozno mentaliteto" srednjega veka, v njej prepoznal "mnoštvo verovanj in praks..., od katerih so nekatere podedovane od tisočletnih magij, druge pa so nastale pozneje v okrilju civilizacije⁴, katere gibalo je še zmerom bila velika mitska plodnost". Zgodovinar mentalitet se bo potemtakem približal etnologu in si tako kakor on prizadeval doseči najbolj stabilno, najbolj nepremično raven družb. Če ponovimo besede Ernesta Labrousse; "Za ekonomskim zaostaja družbeno, za družbenim pa mentalno⁵". Keith Thomas, ki je tudi sam preučeval religiozno mentaliteto ljudi iz srednjega veka in renesanse, odkrito uporablja etnološko metodo, ki jo navdihuje zlasti Evans-Pritchard⁶. Etnolog se od proučevanja obredov, ceremonialnih praks, povzpne do verovanj, do sistemov vrednot. Enako zgodovinarji srednjega veka po Marcu Blochu, Percyju Ernstu Schrammu, Ernstu Kantorowiczu, Bernardu Gueneeuju⁷ prek kronanj, čudežnih ozdravljenj, insignij oblasti, kraljevskih vstopov odkrijejo monarhično mistiko, politično mentaliteto in tako prenovijo politično zgodovino srednjega veka. Stare specialiste za hagiografije so zanimali svetniki, moderni se ukvarjajo s svetostjo, s tem, s čimer se utemeljujejo duhovi vernikov, s psihologijo lahkovernežev, s hagiografovo mentaliteto.⁸ Tako je religiozna antropologija povzročila, da je religiozna zgodovina radikalno spremenila pogled.⁹

Zgodovinar mentalitet, ki je tako blizu etnologu, mora postati tudi sociolog. Njegov predmet je nenadoma kolektivno. Mentaliteta nekega zgodovinskega

³ Klasična dela: Max Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, 1904-1905; Slovenski prevod: *Protestantska etika in duh kapitalizma*, Studia Humanitatis, Ljubljana, 1988; Francoski prevod: *L'Éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, 1964; R. Tawney, *La religion et l'essor du capitalisme*, 1926, franc. prev. 1951; H. Luthy, *La Banque protestante en France de la révocation de l'Édit de Nantes à la Révolution*, 2 vol., Pariz, 1959-1960. Cf. J. Delumeau, *Naissance et affirmation de la Réforme*, 2. izdaja, Pariz, 1968; *Capitalisme et mentalité capitaliste*, str. 301 sqq.

⁴ M. Bloch, *La société féodale*, nova izdaja, Pariz, 1968, str. 129.

⁵ E. Labrousse, predgovor v knjigi G. Dupeuxa, *Aspects de l'histoire sociale et politique du Loir-et-Cher; 1848-1914*, Pariz, 1962, str. XI.

⁶ K. Thomas, *Religion and the Decline of Magic*, London, 1971; E. E. Evans-Pritchard, *Anthropology and History*, Cambridge, 1961.

⁷ P. E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*, 3 vol., Stuttgart, 1954; E. Kantorowicz, *The King's two Bodies. A Study in Medieval Political Thought*, Princeton, 1957; B. Guenee in F. Lehoux, *Les Entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Pariz, 1968.

⁸ H. Delahaye, *Sanctus. Essai sur le culte des saints dans l'Antiquité*, Bruselj, 1927; B. de Gaiffer, "Mentalité de l'hagiographe médiévale d'après quelques travaux récents", v *Analecta Bollandiana*, 1968, str. 391-399; A. Vauchez, "Sainteté laïque au XIIIe siècle; la vie du bienheureux Facion de Cremona", v *Mélanges de l'école française de Rome*, 1972, str. 13-53.

⁹ Cf. D. Julia v *Faire de l'histoire* in v *Recherches de science religieuse*, t. LVIII, 1970, str. 575 sqq., in A. Dupront v *Faire de l'histoire* in "Vie et création religieuse dans la France moderne (XIVe-XVIIIe)", v *La France et les Français*, ed. M. François, "Encyclopédie de la Pléiade", Pariz, Gallimard, 1972, str. 491-577.

posameznika, četudi je bil pomemben človek, je prav tisto, kar ima skupnega z drugimi ljudmi svojega časa. Poglejte Franca I. francoskega. Vsi zgodovinarji ga hvalijo zaradi smisla za ekonomijo in za upravo. Je kralj modrec, bralec Aristotela, ki je obnovil finance kraljestva, bojeval z Angleži vojno izčrpanja, ki je stregla njegovim koristim, ki je kar se da pravilno računal. Leta 1380 je na smrtni postelji odpravil del davkov, *les fouages* (davek na ognjišče). Zgodovinarji pa se sprašujejo, iščejo za motečo kraljevo gesto bodisi kako politično misel, ki jo je težko razpoznati, ali trenutek blodnje človeka z že odsotnim duhom. Zakaj pa ne tisto, kar so verjeli, kar so verovali v XIV. stoletju, kralja, ki se je bal smrti in se ni hotel ob sodbi prikazati obremenjen s sovraštvom podložnikov? Kralja, ki je v zadnjem hipu dovolil, da je njegova mentaliteta prevladala nad njegovo politiko, da je skupno verovanje prevladalo nad osebno politično ideologijo?

Zgodovinar mentalitet se še prav na poseben način srečuje s socialnim psihologom. Pojma vedenja ali zadržanja sta za oba bistvena. Sicer pa se socialna psihologija toliko, kolikor socialni psihologi, kakor C. Kluckhohn¹⁰, vztrajajo pri vlogi kulturnega nadzora v bioloških vedenjih, nagiba k etnologiji in prek nje k zgodovini. V dveh domenah se kaže ta vzajemna privlačnost med zgodovino mentalitet in socialno psihologijo; v razvoju proučevanj kriminalitete, marginalcev, deviantnežev v preteklih dobah in v vzporednih sondažah mnenja in zgodovinskih analizah volilnega vedenja.

Po tej poti se razodene ena izmed koristi zgodovine mentalitet; možnosti, ki jih ponuja zgodovinski psihologiji, da se poveže z nekim drugim velikim tokom današnjega zgodovinskega raziskovanja; s kvantitativno zgodovino. Zgodovina mentalitet, ki je navidez znanost o gibljivem in niansiranem, lahko v nasprotju s tem z nekaterimi prilagoditvami uporablja kvantitativne metode, ki so jih izdelali socialni psihologi. Metodo zadržanjskih lestvic (*échelles d'attitude*), ki - kakor poudarja Abraham A. Moles¹¹ - omogoča, da izhajamo iz "gmote dejstev, mnenj ali verbalnih izrazov, ki so na začetku povsem nekoherentni", in na koncu analize odkrijemo hkrati "merilo", ki je primerno veliko za skupek obravnavanih dejstev, s tem pa bo "opredelitev" teh dejstev na podlagi njihove lestvice morebiti prinesla zadovoljivo opredelitev dvoumne besede mentaliteta po zgledu slovitega Binetovega obrazca; "Inteligenca je tisto, kar meri moj test."

Enako kakor bodo povezave z etnologijo zgodovini mentalitet omogočile dostop do nekega drugega velikega arsenala sedanjih humanističnih znanosti; do strukturalističnih metod. Ali ni tudi sama mentaliteta struktura?

Toda privlačnost zgodovine mentalitet izhaja - še bolj kakor iz ugodnosti razmerij z drugimi humanističnimi znanostmi, ki jih je priskrbela - predvsem iz spremembe navad, ki jo ponuja zasvojenecem z ekonomsko in socialno zgodovino, zlasti pa z vulgarnim marksizmom.

Ekonomska in socialna zgodovina, iztrgana *dei ex machina* stare zgodovine - previdnosti in velikim osebnostim, revnima konceptoma pozitivistične zgodovine;

¹⁰ C. Kluckhohn, "Culture and Behavior", v G. Lindzey, edit., *Handbook of Social Psychology*, Cambridge, Mass., 1954.

¹¹ Predgovor k V. Alexandre, *Les échelles d'attitude*, Pariz, 1971.

dogodku ali naključju - navdihnjena ali ne od marksizma, je dala zgodovinski eksplikaciji trdne temelje. Izkazala pa se je za nezmožno udejanjiti program, ki ga je Michelet namenil zgodovini v predgovoru iz leta 1869; "Zgodovina /.../ se mi zdi še zmeraj šibka v obeh svojih metodah; premalo materialna /.../, premalo duhovna, ko govori o zakonih, o političnih dejanjih, ne pa o idejah, šegah /.../". Znotraj samega marksizma se zgodovinarjem, ki se nanj sklicujejo, ni posrečilo prepričljivo preiti od infrastruktur k superstrukturam. V ogledalu, ki ga ekonomija drži družbam, vidimo le bled odsev abstraktnih shem, ne pa obrazov, ne pa obujenih živih ljudi. Človek ne živi samo od kruha, zgodovina pa ni imela niti kruha, hranila se je zgolj z okostji, gibajočimi se v mrtvaškem plesu avtomatov. Te mehanizme brez mesa je bilo treba odtehtati z nečim drugim. Zgodovini je bilo treba najti neki drugje. To drugo, to drugje so bile mentalitete.

Toda zgodovine mentalitet ne opredeljujejo zgolj stiki z drugimi humanističnimi znanostmi in razkritje domene, ki jo je potlačila tradicionalna zgodovina. Je tudi kraj, kjer se srečujejo nasprotujoče si zahteve, ki jih dinamika, ki je lastna sedanjemu zgodovinskemu raziskovanju, prisiljuje k dialogu. Postavljena je na stičišče individualnega in kolektivnega, dolgega časa in vsakdanjika, strukturnega in konjunkturalnega, marginalnega in občega.

Raven zgodovine mentalitet je raven vsakdanjega in samodejnega, je tisto, kar se izmika individualnim subjektom zgodovine, ker razkriva neosebno vsebino njihovega mišljenja, tisto, kar imajo skupnega Cezar in zadnji vojak njegovih legij, Ludvik Sveti in kmet iz njegovih gosposčin, Krištof Kolumb in mornar z njegovih karavel. Zgodovina mentalitet je za zgodovino idej to, kar je zgodovina materialne kulture za ekonomsko zgodovino. Reagiranje ljudi XIV. stoletja vpričo kuge, božje kazni, se je hranilo s sekularnim in nezavednim naukom krščanskih mislecev od svetega Avguština do svetega Tomaža Akvinskega, pojasniti ga je mogoče s sistemom enačenja bolezni = greh, ki so ga izdelali kleriki zgodnjega srednjega veka, vendar pušča v nemar vse logične povezave, vse subtilnosti razmišljanja, ohranja le grobi kalup ideje. Tako vsakdanji pripomoček, oblačilo reveža, izhaja iz prestižnih zgledov, ki so jih ustvarila površinska gibanja ekonomije, mode in okusa. Tukaj je mogoče dojeti stil kake dobe v globinah vsakdanjika. Ko Huizinga imenuje Johna iz Salisburyja "predgotški duh", mu sicer s predpono prizna superiornost anticipiranja zgodovinskega razvoja, vendar ga z izrazom, v katerem duh (*mind*) evocira mentaliteto, naredi za kolektivno pričo dobe, kakor je to storil Lucien Febvre z Rabelaisom, ki ga je iztrgal anahronizmu eruditov idej in ga vrnil v konkretno zgodovinskost zgodovinarjev mentalitet.

Diskurz ljudi, ne glede na to, v kakšnem tonu je bil izgovorjen, v tonu prepričanja, čustvenosti, emfaze, so največkrat zgolj skupaj zmetane že izdelane ideje, obča mesta, intelektualna stara šara, odlagališče razbitin kultur in mentalitet različnega izvora in iz različnih časov.

Od tod metoda, ki jo zgodovina mentalitet vsiljuje zgodovinarju; najprej arheološko raziskovanje plasti in kosov arheopsihologije - v pomenu, v katerem André Varagnac govori o arheocivilizaciji - toda te razbitine so bile kljub temu zbrane v mentalne, če že ne logične koherence; nato pa dešifriranje psihičnih sistemov,

podobnih *intelektualnemu brkljanju*, po katerem Lévi-Strauss prepoznava divjjo misel.

Papež Gregor Veliki v četrti knjigi *Dialogov*, napisanih med letoma 690 in 600, pripoveduje zgodbo o enem izmed menihov iz samostana v Rimu, katerega opat je bil, ki je na smrtni postelji priznal svojemu bratu, da je bil skril tri zlate solde, kar so strogo prepovedovala pravila, ki so prisiljevala brate, da so vse izročali skupnosti. Gregor, ki so ga obvestili, je ukazal, naj pustijo umirajočega izdihniti v samoti, brez sleherne tolažilne besede, da bi se poln groze očistil svojega greha in da bi njegova smrt v tesnobi bila zgled za druge menihe. Zakaj ta opat, ki je bil kultiviran in izobražen, kolikor je pač tedaj lahko bil, ni stopil k postelji umirajočega grešnika, da mu odpre nebeška vrata z izpovedjo in kesanjem? Gregorju se je vsilila misel, da je treba greh plačati z zunanjimi znaki; s sramotno smrtjo in pokopom (truplo so vrgli na gnojišče). Barbarska navada (ki so jo prinesli Goti ali pa je prišla na dan iz starega psihičnega fonda?) telesne kazni je prevladala nad pravili. Mentaliteta je porazila doktrino.

Tako tisto, kar se zdi brez korenin, kar nastane z improvizacijo ali z refleksom, makinalne geste, nepremišljene besede, prihaja od daleč in priča o dolgem odmevanju mišljenjskih sistemov.

Zgodovina mentalitet obvezuje zgodovinarja k temu, da se bolj od blizu zanima za nekatere najpomembnejše pojave na svojem področju: za dedovanja, proučevanje katerih nas poučuje o kontinuiteti, izgubah, prelomih (od kod, od koga prihajajo ta mentalna guba, ta izraz, ta gesta?); za tradicijo, to se pravi, za način, kako se mentalno reproducirajo družbe, razmiki, ki nastanejo zaradi zaostajanja duhov pri prilagajanju spremembam, in zaradi neenake hitrosti razvoja različnih sektorjev zgodovine. Privilegirano torišče analize za kritiko linearnih koncepcij zgodovinske službe. Inercija, glavna zgodovinska sila, ki bolj pripada duhovom kakor materiji, ker je ta velikokrat veliko bolj hitra kakor oni. Ljudje uporabljajo stroje, ki jih izumljajo, obenem pa obdržijo mentalitete izpred teh strojev. Avtomobilisti imajo besednjak jezdecev, delavci v tovarnah XIX. stoletja imajo mentaliteto kmetov, kar so bili njihovi očetje in stari očetje. Mentaliteta je tisto, kar se spreminja najbolj počasi. Zgodovina mentalitet je zgodovina počasnosti v zgodovini.

Kažipotji za zgodovino geneze zgodovine mentalitet

Od kod prihaja zgodovina mentalitet¹²?

Od pridevnika *mental*, ki se nanaša na duha in prihaja od latinskega *mens*, vendar latinski vzdevek *mentalis*, ki ga klasična latinščina ne pozna, sodi v besednjak srednjeveške sholastike in pet stoletij, ki ločujejo nastop besede *mentalno* (sreda XIV. stoletja) od nastopa besede *mentaliteta* (sreda XIX. stoletja),

¹² Rad bi se iskreno zahvalil G. Jeanu Vietu, direktorju Službe za izmenjavo znanstvenih informacij Maison des Sciences de l'Homme (Pariz), in g. Philippu Besnardu, ki je na svojo pobudo zbral dosje o "besedi in konceptu mentalitete", iz katerega sem veliko črpal.

kaže, da samostalnik ustreza drugim potrebam, da sodi v drugo konjunkturo kakor pridevnik.

Francoščina ne izpeljuje naravno *mentalité* iz *mental*. Sposodila si jo je iz angleščine, ki je že v XVII. stoletju *mentality* izpeljala iz mentalnega. Mentaliteta je hči angleške filozofije XVII. stoletja. Označuje kolektivno obarvanost psihizma, poseben način mišljenja in občutenja "kakega ljudstva, določene skupine oseb itn.". Vendar ostaja izraz v angleščini omejen na tehnično govorico¹³ filozofije, medtem ko v francoščini kmalu preide v običajno rabo. Zdi se, da je pojem, ki se je iztekel v koncept in v besedo mentaliteta, nastal v XVIII. stoletju v znanstveni domeni, bolj natančno, na področju novega pojmovanja zgodovine. Voltairu je dal navdih za knjigo *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* (1754), kjer začitimo zametek podaljška angleškega *mind*. Ko je, po slovarju Robert, beseda nastopila leta 1842, je imela pomen, podoben *mentality*, "lastnosti tistega, kar je mentalno". Toda Littré jo leta 1877 ilustrira s stavkom, sposojenim iz pozitivistične filozofije H. Stupuya, kjer ima beseda že razširjen, vendar še "učen" pomen "oblike duha", ker gre pri njem za - naključje ali hotena referenca na čas razsvetljenstva? - "spremembo mentalitete, ki so jo inavgurirali enciklopedisti". Nato, okrog 1900, Proust poudarja novost izraza, ki ustreza njegovemu psihološkemu iskanju - beseda dobi sedanji pomen. Je ljudski nadomestek za nemško *Weltanschauung*, svetovni nazor vsakogar, stereotipno in hkrati kaotično mentalno veselje.

Zlasti pa je sprevržena vizija sveta, prepuščanje drsenju v slabe psihične nagone. V izrazu je nekakšna pejorativna usodnost. Govorica jo poudarja tako, izraz spremlja odkrito - neposredno ali prek antifraze - pejorativen vzdevek: "kmetavzarska mentaliteta" ali "krasna mentaliteta!" ali v absolutni rabi: "kakšna mentaliteta!" Angleščina pa je obdržala to tendenco besede pri pridevniku: *mental* (s podmeno *deficient*) dobi pomen zaostal ali "butast".

Ta obarvanost običajne govorice je hranila dva znanstvena toka oziroma se je hranila z njima.

Prvi je etnologija. *Mentaliteta* na koncu XIX. in na začetku XX. stoletja označuje psihizem "primitivcev", ki se opazovalcu prikazuje kot kolektiven fenomen (v okrilju katerega individualnega pojava ni mogoče razločiti), ki je lasten posameznikom, katerih psihično življenje je sestavljeno iz refleksov, avtomatizmov, ter se zvede na kolektivno mentalno, ki praktično izključuje osebnost. Lucien Lévy-Bruhl je leta 1922 objavil *La Mentalité primitive*.

Drugi tok je psihologija otroka. V njej so sicer prenehali otroka obravnavati preprosto kot majhnega odraslega, so pa ga naredili mentalno nedoraslega. Medtem ko francoski tehnični besednjaki filozofije, psihologije in psihoanalize ne poznajo besede *mentaliteta*, najnovejši besednjak *Psychopédagogie et psychiatrie de*

¹³ V primerjavi z *mentalité* ima *mentality* veliko bolj kognitivno, intelektualno konotacijo. Mejen primer najdemo v naslovu knjige W. Kohlerja *The Mentality of Apes* (1925), kar je angleški prevod nemškega naslova *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen* (1921). Narobe pa so krepke afektivne konotacije v francoski *mentalité*, kakor lahko na nekoliko paradoksen način vidimo v članku E. Rignana "Les diverses mentalités logiques", v *Scientia*, 1917, str. 95-125, ki proučuje »temeljno prevlado afektivnih elementov nad intelektualnimi« v dveh velikih kategorijah mentalitet, ki ju ločuje avtor: v sintetiki in v analitiki.

l'enfant (1970) opredeljuje otroško mentaliteto. Henri Wallon je že leta 1928 vzpostavil vez, ko je posvetil članek *Mentalité primitive et celle de l'enfant* (to primerjavo je, kakor vemo, odločno obsodil Claude Lévi-Strauss na slavnih straneh *Structures élémentaires de la parenté*).

Preden se odpravimo dlje v analize zgodovine mentalitet, je pomembno, da odpravimo dve poprejšnji hipotezi.

Prvo pomeni dvom, ki bi utegnil nastati zaradi ugotovitve, da *mentaliteta* ne igra praktično nobene vloge v psihologiji, da ni del tehničnega besednjaka psihologije. Raziskava o pogostosti izraza *mentaliteta* v indeksih psiholoških bibliografij, ki jo je izvedel Philippe Besnard, je pokazala, da je bila beseda v *Psychological Abstracts* med letoma 1927 in 1943 redka¹⁴, da pa je danes v psihologiji opuščena¹⁵. Kako bi lahko psihološka zgodovina (ali še bolj zgodovina kolektivne psihologije) s pridom uporabljala termin in za besedo pojem, ki ju je psihologija zavrгла?

V zgodovini znanosti je veliko zgledov za prenose pojmov in konceptov. Neka beseda, neki koncept, ki se je pojavil v nekem polju, kjer je kmalu zbledel, je, presajen v sosednjo domeno, tam rasel in se razbohotil. Zakaj *mentaliteta* v zgodovini ne bi doživela uspeha, ki jo je v psihologiji obšel? In, ali ni psihologija, ki je prek lingvistike in strukturalizma doživela, da se je razmahnila *Gestalt*, pozno odkrila uporabnost *mentalitete*? V vsakem primeru je jasno, da je v domeni znanosti prav *zgodovina mentalitet* rešila besedo in njena raba v francoščini je znova uvedla besedo v angleščini ter jo prenesla v nemščino, španščino, italijanščino (*mentality*, *Mentalität*, *mentalidad*, *mentalità*). Tukaj je blišč nove francoske zgodovinske šole - kar je izjemno - zagotovil uspešnost besede, izraza in zvrsti (trije "teoretiki" zgodovine *mentalitet* so Lucien Febvre, 1938, Georges Duby, 1961, in Robert Mandrou, 1968).

Druga hipoteza je tista, zaradi katere bi utegnili obremenjevati zgodovino *mentalitet* peyorativna tendenca izraza. Seveda je, denimo, Lévy-Bruhl trdil, da se *mentaliteta* primitivcev in *mentaliteta* članov razvitih družb ne razlikujeta po naravi. Vendar je že na začetku ustvaril slabo vzdušje za *mentalitete*, ko je že 1911. napisal *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*. In res je, da zgodovinar *mentalitet* besede sicer ne zapira v pekel kolektivnega spomina, jo pa prežene v nemirne vode marginalnosti, nenormalnosti, družbene patologije. Zdi se, da se *mentaliteta* najraje razodene na območju iracionalnega in ekstravagantnega. Od tod množica študij - med njimi so nekatere pomembne - o čarovništvu, hereziji, o milenarizmu. Od tod tedaj, ko zgodovinar *mentalitet* usmeri pozornost k skupnim občutjem ali integriranim družbenim skupinam, njegova hotena odločitev za mejne

¹⁴ Opozarjamo na bolj ali manj peyorativne konotacije najdenih izrazov: arabska, hindujska *mentaliteta*, *mentaliteta* danskega kriminalca, zapornika, *German mentality* leta 1943. Zanimiv izraz: "Levels of mentality".

¹⁵ *Mentaliteta* ni nič bolj navajana v novejših antropoloških bibliografijah (s šibko uporabo "primitivne *mentalitete*" ali "domorodske *mentalitete*") in v socioloških bibliografijah (izmed sedmih referenc v *Bibliographie internationale de Sociologie* med letoma 1956 in 1961 jih tri napotujejo k nizu člankov R. Lenoira, ki so izšli v španščini v *Rivista mexicana de sociologia* med letoma 1956 in 1961, obravnavali pa so različne primitivne ali civilizirane *mentalidades*).

teme (zadržanje v pričo čudeža ali smrti) ali za kategorije, ki začenjajo (trgovci v fevdalni družbi). V sorodni perspektivi si je psihosociolog, kakršen je Ralph H. Turner ("Collective Behavior" v R.L. Faris, *Handbook of Modern Sociology*, Chicago, 1964) za proučevanje vedenja množice izbral opazovanje *dezastra*, ki generira paniko, in uporabil podatke, ki jih je zbral *Disaster Research Group*.

Praksa zgodovine mentalitet in njene pasti

Zgodovinar, ki je strokovnjak, najprej poišče materiale. Kje so materiali zgodovine mentalitet?

Delati zgodovino mentalitet najprej pomeni opraviti določeno branje katerega-koli dokumenta. Vse je vir za zgodovinarja mentalitet. Denimo dokument administrativne ali fiskalne narave, register kraljevskih dohodkov v XIII. ali v XIV. stoletju. Katere rubrike ima, kakšno vizijo oblasti in administracije odsevajo, kakšno stališče do števila razkrivajo postopki naštevanja? Ali pa oprema groba iz VII. stoletja: nakit (igla, prstan, pasna zaponka), srebrni kovanci, eden izmed njih je bil položen v mrtvečeva usta, ko so ga pokopali, orožje (sekira, meč, sulica, velik nož), zbirka orodij (kladivo, klešče, žlebasta dleta, pile, škarje itn.)¹⁶. Ti pogrebni obredi nas poučijo o verovanjih (poganski obred obola za Harona, prevoznika v onostranstvo), o stališču merovinške družbe do rokodelca, obdanega z malone svetim prestižem: do kovača-zlatarja (ki je tudi vojščak), ki kuje meče in rokuje z njimi.

To branje dokumentov se bo navezalo zlasti na tradicionalne, skoraj samodejne dele besedil in spomenikov: na obrazce in preambule listin, ki govore o motivacijah - resničnih ali navideznih -, na *topoi*, ki so ogrodje mentalitet. Ernst Robert Curtius sicer ni prispel do zgodovine mentalitet, je pa začutil pomembnost tega temelja ne le literature, kakor je mislil, ampak mentalitete neke dobe: "Če retorika na modernega človeka učinkuje kot spačena prikazen, kako naj bi ga potem zainteresirali za topiko, katere ime je komajda znano celo strokovnjaku za literaturo, ki se hote izogiba podzemljem - žal tudi temeljem - evropske literature¹⁷?" Žal se je temu bleščečemu ljubitelju kvalitete, ki se ni odločil za to, da bi se ukvarjal s kulturnim kvantitativnim, izmaknila divjad zgodovine mentalitet. Ta obvezni in makinalni diskurz, kjer se navidez govori, da se ne bi ničesar povedalo, kjer se v nekaterih obdobjih podolgem in počez kliče Boga in hudiča, v drugih pa dež in lepo vreme, je globoka pesem mentalitet, konjunktivno tkivo duha družb, najdragocenejša hrana zgodovine, ki jo bolj zanima *trajajoči bas* kakor *pretanjena beseda* glasbe iz preteklosti.

¹⁶ J. Decaens, "Un nouveau cimetière du Haut Moyen Age en Normandie, Hierouville (Calvados)", v *Archéologie médiévale*, 1, 1971, str. 83 sqq.

¹⁷ *Evropska literatura in latinski srednji vek*; Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, Francke Verlag, Bern und München, 3. izd., 1961; franc. prev., 1956, str. 99.

Vendar ima zgodovina mentalitet tudi privilegirane vire, tiste, ki bolj in bolje kakor drugi uvajajo v kolektivno psihologijo družb. Njihov inventar je ena izmed prvih nalog zgodovinarja mentalitet.

Predvsem obstajajo dokumenti, ki pričajo o tistih občutjih, tistih skrajnih ali marginalnih vedenjih, ki s svojim odmikom osvetljujejo temeljne mentalne strukture: prežemanje med čutnim in nadnaravnim svetom, naravno identičnost telesnega in psihičnega - od tod možnost čudeža in, bolj na splošno, pravljličnega. Korolarij svetnikove marginalnosti - ki razkriva podstat stvari - je z gledna marginalnost tudi diabolikov: obsedencev, heretikov, kriminalcev. Zato ima značaj privilegiranega dokumenta vse, kar omogoča dostop do teh prič: izpovedi heretikov in inkvizicijski procesi, odpuščalna pisma (*remissio*), odobrena kriminalcem, ki so podrobno opisali svoje hudodelstvo, pravni dokumenti in bolj na splošno spomeniki represije.

Drugo kategorijo privilegiranih virov za zgodovino mentalitet tvorijo literarni ali umetniški dokumenti. Zgodovina - ne "objektivnih" pojavov, ampak - *reprezentacij* teh pojavov, zgodovina mentalitet, se naravno hrani z dokumenti imaginarija. Huizinga je v svoji slavni *Jeseni srednjega veka* pokazal, da lahko uporaba literarnih besedil (to je moč in šibkost te knjige) prispeva k poznavanju senzibilnosti in mentalitete neke dobe. Toda literatura in umetnost nosita forme in teme, ki prihajajo iz preteklosti, ki ni nujno preteklost kolektivne zavesti. Ekscesi tradicionalnih zgodovinarjev idej in form, po katerih nastajajo z nekakšno partengenezno, ki ne pozna neliterarnega ali neumetnostnega konteksta njihovega nastanka, nam ne smejo skriti tega, da se literarna in umetniško dela ravna po kodih, ki so bolj ali manj neodvisni od njihovega posvetnega okolja. Za slikarstvo Quattrocenta se nam zdi, da priča o novem stališču do prostora, arhitekturnega dekora, do človekovega mesta v vesolju. Zdi se, da je do predkapitalistične mentalitete prišlo po tej poti. Toda Pierre Francastel, ki je najbolj opazil pikturalni sistem Quattrocenta kot del širšega skupka, nas opozarja tudi na »specifičnost slikarstva, izraznega in komunikacijskega načina našega duha, ki ga ni mogoče zvesti na nobenega drugega«. ¹⁸

Pomembno je, da ne ločimo analize mentalitet od proučevanja krajev in sredstev produkcije. Lucien Febvre, veliki predhodnik v teh rečeh, je dal zgled inventarjev tega, kar je imenoval *mentalno orodje*: besednjak, sintaksa, obča mesta, koncepcije prostora in časa, logični okviri. Filologi so opazili, da so koordinacijski vezniki med destrukuiranjem klasične latinščine v srednjem veku doživeli vznemirljivo evolucijo. Vendar zato, ker so se logične artikulacije govornega ali pisanega diskurza radikalno spremenile. *Autem, ergo, igitur* in drugi vezniki so vstopili v nov mišljenjski sistem z drugačnimi razvrstitvami.

Nekateri delni sistemi igrajo v mentalitetah še posebej pomembno vlogo. Ti "modeli" so dolgo v veljavi kot privlačnostni poli mentalitet: samostanski model se izdela v zgodnjem srednjem veku in se uredi okrog pojmov samote in asketizma, nato se pojavijo aristokratski modeli in so centrirani okrog konceptov širokosrčnosti (*largesse*), drznosti, lepote in zvestobe. Eden izmed njih je prepotoval stoletja do nas: *dvorjenje (kurtoazija)*.

¹⁸ *La Figure et le lieu: l'ordre visuel du Quattrocento*, Pariz, Gallimard, 1967, str.172.

Čeprav sta si ti mentaliteti sposojali pri zelo starih tradicijah, ju ni mogoče pojasniti ne s temo mračnih časov ne z misteriji kolektivnega psihizma. Njuno genezo in difuzijo dojamemo na podlagi središč izdelave v ustvarjalnih in vulgarizatorskih okoljih, na podlagi vmesnih skupin in poklicev. Palača, samostan, graščina, šole, dvori so skozi srednji vek središča, kjer se kujejo mentalitete. Ljudski sloji izdelujejo ali sprejemajo svoje modele v svojih žariščih, ki so zmožna modeliranja mentalitet: v mlinu, v kovačiji, v gostilni. *Mass media* so privilegirani nosilci in matrice mentalitet: pridiga, naslikana ali skulpturna podoba so pred Gutenbergovo galaksijo meglenice, od koder so se kristalizirale mentalitete.

Mentalitete vzdržujejo z družbenimi strukturami kompleksne odnose, niso pa od njih ločene. Ali obstaja v sleherni družbi, v vsaki izmed dob, ki jih zgodovina razloči v njihovi evoluciji, dominantna mentaliteta ali več mentalitet? Človeka srednjega veka ali renesanse je Lucien Febvre razkril kot abstrakcijo brez zgodovinske realnosti. Še jecljajoča zgodovina mentalitet se obeša na komaj kaj bolj konkretne abstrakcije - zvezane s kulturnimi dediščinami, z družbeno stratifikacijo, s periodizacijo. Kot delovno hipotezo, še zmerom v zvezi s srednjim vekom, bomo, denimo, uporabili pojme barbarska, dvorjanska, romanska, gotska, sholastična mentaliteta. Okrog teh etiket lahko pride do sugestivnih razvrščanj. Erwin Panofsky je gotsko umetnost in sholastično znanost primerjal, kakor da sta udeleženi v istih mentalnih strukturah. Robert Marshal je na to pripel tedanjo pisavo: »Gotsko pisavo lahko imamo za gotski izraz določene dialektike. Analogije, ki jih lahko ugotovimo med njo in arhitekturo, niso - ali so zgolj naključno - vizualne, so pa intelektualne; so rezultat apliciranja nekega načina razmišljanja, ki ga najdemo v vseh produkcijah duha, na pisavo«. ¹⁹ Soobstojanje več mentalitet v isti dobi in v istem duhu je ena izmed delikatnih, vendar bistvenih danosti zgodovine mentalitet. Ludvik XI., ki je v politiki dokaz za moderno mentaliteto, v religiji kaže zelo tradicionalno praznoverno mentaliteto.

Enako delikatno je dožemanje preobražanja mentalitet. Kdaj se razkroji mentaliteta, kdaj iz nje nastane druga? Inoviranja v tej domeni trajnosti in odporov ni lahko dojeti. Prav tukaj mora proučevanje *topoi* dati odločilen prispevek. Kdaj se neko obče mesto pojavi ali izgine in - kar je težje ugotoviti, a ni nič manj pomembno - kdaj ni več kakor prežitek, živi mrtvec? To oponašanje (*psittacisme*) pri mentalitetah je treba opazovati od blizu, da lahko zgodovinar lahko zazna, kdaj se kako obče mesto odpne od realnosti, postane neoperabilno. Pa obstaja čisti *flatus vocis*?

Zgodovina mentalitet, ki je v velikem delu izšla iz reakcije na imperializem ekonomske zgodovine, ne sme biti ne renesansa nekega preseženega spiritualizma - ki bi se skrival, denimo, za megljenimi videzi neke neopredeljive kolektivne *psyche* - ne prizadevanje za preživetje nekega vulgarnega marksizma, ki bi v njej iskal poceni opredelitev superstruktur, mehanično nastalih iz družbeno-ekonomskih infrastruktur. Mentaliteta ni odsev.

¹⁹ "L'écriture latine et la civilisation occidentale du Ier au XVIe siècle", v *L'écriture et la psychologie des peuples*, XXIe semaine de synthèse, Pariz, 1963, str. 243; E. Panofsky, *Architecture gothique et pensée scholastique*, 1957, franc. prev. 1967.

Zgodovina mentalitet se mora ločiti od zgodovine idej, zoper katero je tudi deloma nastala. Duhov od XVIII. stoletja naprej niso vodile ideje svetega Tomaža Akvinskega ali svetega Bonaventure, ampak mentalne meglenice, v katerih so določeno vlogo igrali popačeni odmevi njunih doktrin, osiromašeni koščki, nasedle besede brez konteksta. Vendar je treba iti dlje od tega zaznavanja navzočnosti izrojenih idej znotraj mentalitet. Zgodovina mentalitet ni mogoča, ne da bi bila tesno zvezana z zgodovino kulturnih sistemov, sistemov verovanj, vrednot, intelektualne opreme, znotraj katere so se izdelale, živele in evoluirale. Sicer pa utegnejo pri tem biti učinkoviti nauki, ki jih etnologija prispeva zgodovini.

Ta vez z zgodovino kulture mora zgodovini mentalitet omogočiti, da se izogne drugim epistemološkim pastem.

Zgodovine mentalitet, zvezane z gestami, vedenji, držami²⁰ - s čimer se pripenja na psihologijo, na mejo, na kateri se bodo morali zgodovinarji in psihologi nekega dne srečati in sodelovati - kljub temu ne sme začopati behaviorizem, ki bi jo zvedel na avtomatizme brez reference na mišljenske sisteme - in ki bi odstranili enega izmed najpomembnejših aspektov njene problematike: deleža in intenzivnosti zavestnega in ozavedenja v tej zgodovini.

Zdi se, da se mentaliteta, čeprav je eminentno kolektivna, izmika negotovostim družbenih bojov. Kljub temu bi bila groba napaka, če bi jo ločili od družbenih struktur in družbene dinamike. Prav narobe, je poglaviten element družbenih napetosti in bojov. V socialni zgodovini je vse polno mitov, v katerih se razkriva delež mentalitet v zgodovini, ki ni ne enodušna ne nepremična: modri nohti, beli ovratniki, dvesto družin... Ob skupnih mentalitetah obstajajo razredne mentalitete. Njihovo delovanje je še treba preučiti.

Zgodovina mentalitet, ki je zgodovina počasnosti zgodovine, naposled zato ni nič manj zgodovina preobrazb, in to kar najbolj odločilna. Neki pojav vznemirja srednjeveški Zahod od XI. do XIII. stoletja: polet mest. Iz njega izide nova družba, obdarjena z novo mentaliteto, narejeno iz nagnjenosti k varnosti, menjave, ekonomije, oprta na nove oblike sociabilnosti in solidarnosti, na ozko družino, na korporacijo, na bratovščino, na tovarštvo, na četrt... Kakšno mesto imajo znotraj totalne zgodovine mentalitete v teh mutacijah?

Navkljub svojemu nejasnemu značaju ali bolje zaradi njega je zgodovina mentalitet na tem, da se namesti v torišču zgodovinske problematike. Če se izognemo temu, da bi bila pokrov za vse, smetanova torta, alibi za epistemološko lenobo, če ji damo njena orodja in metode, mora danes igrati vlogo drugačne zgodovine, ki si v prizadevanju za razlago upa na drugo stran ogledala.

Jacques Le Goff

Prevod: **Drago B. Rotar**

²⁰ *Cf.* zlasti M. Jahoda in N. Warren, edit., *Attitudes*, Harmondsworth, 1966.

Bibliografija

- BOUTHOU (G.): *Les Mentalités*, Paris, P.U.F. (coll. « Que sais-je? », 1952 (5e éd., 1971).
- BURSZTYN: *Schizophrenie et mentalité primitive*, Paris, Jouve, 1935 (thèse doctorat de médecine).
Carnets de Lucien Lévy-Bruhl, Paris, P.U.F., 1949.
- CAZENEUVE (J.): *La Mentalité archaïque*, Paris, Colin, 1961.
- DUBY (G.): « L'histoire des mentalités », pp. 937-966, in *L'Histoire et ses méthodes*, Paris, « Encyclopédie de la Pléiade », Gallimard, 1961.
- DUBY (G.): « Histoire sociale et histoire de mentalités » (entretien avec A. Casanova), *Nouvelle Critique*, 34, mai 1970, pp. 11-19.
- DUMAS (G.): « Mentalité paranoïde et mentalité primitive », *Annales médico-psychologiques*, mai 1934.
- DUPRONT (A.): « Problèmes et méthodes d'une histoire de la psychologie collective », *Annales* 16 (1), janvier-février 1961, pp. 3-11.
- DUFRENNE (M.): *La Personnalité de base; un concept sociologique*, Paris, P.U.F., 1966 (1re édition 1953).
- FABERMAN (H.A.): « Manheim, Cooley and Mead; toward a social theory of mentality » *Sociological Quarterly*, II (1), hiver 1970, pp. 3-13.
- FEBVRE (L.): « Histoire et psychologie », in *Encyclopédie française*, t. VIII, 1938, repris in *Combats pour l'Histoire*, Paris, 1953, pp. 207-220.
- « Comment reconstituer la vie affective d'autrefois? La sensibilité et l'histoire », in *Annales d'histoire sociale*, III, 1941, repris in *Combats pour l'Histoire*, pp. 221-231.
- « Sorcellerie, sottise ou révolution mentale? » in *Annales E.S.C.*, 1948, pp. 9-15.
- « Histoire des sentiments. La terreur », in *Annales E.S.C.*, 1951, pp. 520-523.
- « Pour l'histoire d'un sentiment: le besoin de sécurité », in *Annales E.S.C.*, 1956, pp. 244-247.
- GEREMEK (B.): « Umysłowość i psychologia zbiorowa w historii » (Mentalité et psychologie collective en histoire), in *Przegląd Historyczny*, LIII, 1962, pp. 629-643, et note in *Annales E.S.C.*, 1963, pp. 1221-1222.
- HERZLICH (C.): « La Représentation sociale », pp. 303-325, in Moscovici (S.): *Introduction à la psychologie sociale*, I, Paris, Larousse, 1972.
- LÉVY-BRUHL (L.): *L'âme primitive*, Paris, Alcan, 1927.
- LÉVY-BRUHL (L.): *La Mentalité primitive*, Paris, Alcan, 1922.
- LÉVY-BRUHL (L.): *Le Surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*, Paris, Alcan, 1931.
- LÉVY-BRUHL (L.): *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, Paris, Alcan, 1910.
- MANDROU (R.): « L'histoire des mentalités », in article « Histoire », 5, *Encyclopaedia universalis*, vol. VIII, pp. 436-438.
- PIAGET (J.): *La Représentation du monde chez l'enfant*. Paris, Alcan, 1926.
- SOROKIN (P.A.): *Social and Cultural Dynamics*, New York, Bedminster Press, 4 vol., 1937-1941.
- RUSCHEMEYER (D.): « Mentalität und Ideologie », in *Soziologie*, éd. R. König, 1967, trad. française in *Sociologie*, 1972.
- SPRANDEL (R.): *Mentalitäten und Systeme Neue Zugänge zur Mittelalterlichen Geschichte*, Stuttgart, 1972.

- TRÉNARD (Louis): «Histoire des mentalités collectives: les livres, bilans et perspectives», in *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1968, pp. 691-703.
- VIOLET-CONIL (M.) et CANIVET (N.): *L'Exploration de la mentalité infantile*, Paris, P.U.F., 1946.
- WALLON (H.): «La mentalité primitive et celle de l'enfant», *Revue philosophique*, juillet-décembre 1928.
- WALLON (H.): «La mentalité primitive et la raison», *Revue philosophique*, 4, octobre-décembre 1957, pp. 461-467 (sur Lévy-Bruhl).
- WALLON (H.): *Les Origines de la pensée chez l'enfant*, Paris, P.U.F., 1945.

Zgledi iz zgodovine mentalitet

- ALPHANDERY (P.) et DUPRONT (A.): *La Chrétienté et l'idée de Croisade*, 2 vol., Paris, 1954-1959.
- BAYET (J.): «Le suicide mutuel dans la mentalité des Romains», in *L'Année sociologique*, 3e série (1951), 1953, pp. 35-89.
- BLOCH (M.): *Les Rois thaumaturges. Etude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale...*, Strasbourg, 1924, rééd. 1960.
- La Société féodale*, Paris, 1939, rééd. 1968 (I re partie, liv. II: *Les Conditions de vie et l'atmosphère mentale*).
- BRANDT (W.J.): *The Shape of Medieval History. Studies in Modes of Perception*, New Haven et Londres, 1966.
- DHONDT (J.): «Une mentalité du douzième siècle: Galbert de Bruges», in *Revue du Nord*, 1957, W 101-109.
- FEVRE (L.): *Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*, Paris, 1952, rééd. 1968.
- HUIZINGA (J.): *Le Déclin du Moyen Age*, Haarlem, 1919, trad. française 1932, rééd. Paris, 1967.
- HOUGHTON (W.E.): *The Victorian Frame of Mind*, New Haven, 1957, 7e éd. 1968.
- LEFEBVRE (G.): *La Grande Peur de 1789*, Paris, 1932.
- MANDROU (R.): *Introduction à la France moderne. Essai de psychologie historique, 1500-1640*, Paris, 1961.
- Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle. Une analyse de psychologie historique*, Paris, 1968.
- «Le baroque européen: mentalité pathétique et révolution sociale», in *Annales E.S.C.*, 1960, pp. 898-914.
- MORGAN (J.S.): «Le temps et l'intemporel dans le décor de deux églises romanes: facteurs de coordination entre la mentalité religieuse romane et les œuvres sculptées et peintes à Saint-Paullès-Dax et à Saint-Chef en Dauphiné», in *Mélanges René Crozet*, t. I. Poitiers, 1966, pp. 531-548.
- PASTOR DE TOGNERI (R.): «Diego Gelmirez: une mentalité à la page. A propos du rôle de certaines élites de pouvoir», in *Mélanges René Crozet*, I, pp. 597-608.
- ROUSSET (P.): «La croyance en la justice immanente à l'époque féodale», in *Le Moyen Age*, LIV, 1948, pp. 225-248.
- TENENTI (A.): *Il senso della morte e l'amore della vita nel Rinascimento*, Turin, 1957.